

רשע דחמס - בין אבי לרבא (שיטת הרמב"ם)

שאלה – העובר עברה דאוריתא, שאין בה מלכות, מחמת חימוד ממון – האם נפסל לעדות מהתורה?

סנהדרין כז, א: מומר אוכל נבלות לתיאבון דברי הכל פסול. להכיס, אבי אמר: פסול, רבא אמר: כשר. אבי אמר: פסול, דוחה ליה רשע, ורחמנא אמר אל תשת רשע עד. ורבא אמר: כשר, רשע דחמס בעין.

נדמה שהתפיסה הרווחת היא שההלהכה הראשונה "מומר אוכל נבלות לתיאבון דברי הכל פסול" הוא אליבא דכולי עלמא¹, ולכל הפחות כך סוברים אבי ורבה. טעם הדין – הריחו רשע דחמס שפסול אפילו לדעת רבה.

בנימוק הדין פרש"י – דכיון דמשום ממון קעיבד, זהה שכחאה בזול טפי מדහיתירה, הוה ליה כרשע דחמס ופסול לעדות. ואילו הריב"ף כתוב מומר אוכל נבלות לתיאבון דברי הכל פסול כפין ואכיל נבלה כפין נמי ושקליל ארבעה זוזי ומסהיה.

לאור דברים אלו יש להבין מדוע עד זומם פסול לעדות אפילו לרבא², הרי אין כאן 'רשע דחמס' (אאי'כ נוטל ממון להיעיד)? ומהסוגיא עולה שרבא מודה בפיסולו³? המניח מי לו סבור שאין לפסוול כרע דחמס ולדעתו רבא פסול עד זומם מפני שהוא 'רע לשמים ורע לבריות' ע"ש עפ"י המשך הסוגיא

¹ אמן, נראה שרבבי יוסי שם אינו סובר כך. עיין נו"ב קמוא אהב"ע נז מי בעל המימרא בוגמא.

² אף לאבי יש לנו בכך. אמן יש עדים זוממים שלוקים אך כבר האריכו גdots הדורות בגדור המלכות ויסודות – מחמת הלאו של 'לא תענני' או כעונש הזמה מדי יהצדיק וכו' וכן יהיה נפ"מ לעדים שהוזמו קודם גמר דין לשוברים שבכח"ג איהם לוקים עיי תרעות מלך וחוי ר' שמואל הנזכרים לקמן ואכמ"ל; הואר שמה כתוב שלר"ם (סנהדרין כז, א) עד זומם פסוול כי כל עד זומם (אף במומו) לסתה מבואר במשנה מכות ד.

³ עיי קושיית רע"א בಗליון הש"ס שבעות מז, א. מדובר משמע שלרבה עד שקר נפסל הויאל והוא רע לשמים ורע לבריות ועד שישיקר בעדות החדש לא ייפסל לדעתו לעדויות אחרות. עיין תרעות מלך הנזכר לקמן, שיישב קושיותו.

בשנהדרין. החות"ס בתשובה⁴ (חו"מ א) סבור שהוא מוגדר כ'חושוד' לאותו דבר' (ולכן יש מקום לומרשמי ששיתר בעדות ממון לא ייפסל לעדות נפשות). ועי' בספר תרועת מלך עמ"ס ראש השנה (לרבי יוסף זוסמןובי חתנו של רבי מ"מ אפשרי) סי' כת, שהאריך בענין זה.

יתכן ולרמב"ם שיטה אחרת. וזה בפרק עשרי מהל' עדות:

(א) הרשעים פסולין לעדות מן התורה שנאמר אל תשת ידך עם רשות להיות עד חמס מפני השמואה למדוז אל תשת רשע עד ...

(ב) אי זהו רשות כל שעבר עבירה שחיבין עליה מלכות זהו רשות ופסול, שהרי התורה קראה למוחייב מלכות ורשע שנאמר והוא אם בן הכהן הרשע, ואין צורך לומר מוחייב מיתה בית דין שהוא פסול שנאמר אשר הוא רשע למות.

(ג) עבר עבירה שחיבין עליה מלכות מן התורה הרי זה פסול מן התורה, ואם היה חייב שבה מדבריהם הרי זה פסול מדבריהם, כיצד אכל בשר בהמה בחלב או שאכל נבלות ושקצים וכיוצא בהן בין לתיאבון בין להכעיס וכו' וכבר מנינו כל עבירה שחיבין עליה מלכות וכו'.

(ד) ועוד יש שם רשעים שחון פסולין לעדות אע"פ שחון בני תשולםין ואין בני מלכות, הויל ולקחים ממון שאינו שלהם בחמס פסולין שנאמר כי קום עד חמץ באיש, כגון הגנבים והחטאים אע"פ שהחזר פסול לעדות מעט שגב או גזל, וכן עד זומס אע"פ שהזומס בעדות ממון ושלם הרי זה פסול מן התורה לכל עדות וכו', וכן המלה ברבית אחד המלווה ואחד הלוה שניהם פסולין לעדות, אם רבית קוצחה עשו הרי הן פסולין מן התורה ואם אבק רבית עשו הרי הן פסולין מדבריהם וכו'.

עיוון בדברי הרמב"ם מצבע על שתי נקודות:

⁴ החות"ס מפני לדברי התוממים מג, ז אודות טורי חוב המקודמים: Tos' ב"מ עב כתבו שעדי בשטר בו רבית איינו רשע דחמס. התוממים השווו לדברי התוט' עדים שהחתמו על שטר מקודם ורצו לומר שלרבי יוסי דבעין רשע דחמס איינו נפסל. החות"ס הקשה שבعد על שטר שיש בו רבית לא העידו שקר אלא עברו על לאו דלא תשים אבל בשטר חוב שהקדימו זמנו הרי העידו שקר יאמן העידו שבדרכם זואי הם רשע דחמס. החשואה שבן עד בשטר של רבית עד על שטר מקודם כפי שהצעה התוממים תוכן לפי דברי הר"י ורש"י, שני המקדים אין חמס כי העדים אינם נהנים מרשותם גדר חמס לדעתם הוא רשע שיש להם הנאה מהם.

- (1) הרמב"ם כלל עד זום בכלל רשע דחמס⁵.
- (2) הרמב"ם לא התייחס לאוכל נבלות לתיאבון כלל רשע דחמס והדגיש בהליך בין לתיאבון בין להכweis.

בהערה השנייה אין, כמובן, קושيا כי הלכה כאבי, אך אנו לא מוצאים ברמב"ם דוגמא של רשע דחמס מסווג זה (כמתואר בראשי"ו ובריבוי הניל).

"יתכן והרמב"ם סובר שההלהה הראשונה בגמי הניל – מומר אוכל נבלות לתיאבון, אכן נכון בין לאבי ובין לרבה אך נימוקיהם שונים. לדעת רبا הוא רשע דחמס אך אבי סבור שהוא פסול בהיותו רשע עבירה דאוריתא שחיבים עליה מלכות). והנפ"מ תהיה בשאלת השוואתה בפתחה.

כמובן שיש חובה להגדיר 'רשע דחמס' לפי הרמב"ם (עכ"פ לאבי). ונראה שלרמב"ם כל הנוטל ממון חבירו שלא כדין (בין לעצמו ובין לאחרים) הריחו רשע דחמס. لكن אוכל נבלות לתיאבון אינו רשע דחמס והמעיד עדות שקר בחבירו (להפסידו ממון ואולי כי"ש לדברים חמורים יותר) הרי הוא רשע דחמס.

עפי"ז יובן דין של מלאה ולוח בריבית. רשיי סנהדרין כה, ואכו, אגדיר את החמס כך:

לוח בריבית פסול עדות – זקיים לאן (ב"מ עה, ב) המלאה והלוח עובryn בלבד תעשה, וכיון דחימוד ממון מעבירו על דת הוה ליה כרשע דחמס, דעober נמי על לא תעשה מפני חימוד ממון.

ואילו לרמב"ם ייל שעצם עבירות הללו בתחום הממון מגדרה את הרישע כרשע דחמס. ביחס ללוח נחקרו הפסיקים בדיון⁶ והמהרי"ק בשרש קכו מגדר (לפי הרמב"ם):

ואה"ג דלווה בריבית פסול עדות אה"ג שאין לוקח ממון שאין שלו נראה לע"ז ציוו שערית לקיחת הממון דמלוה על יד הלוח נעשית וא"א מבלעדו חשיב עד חמס ולע"ז נרי היינו דקתוני מתנתיתין מלוי בריבבי ולא קטני מלאה ולוח והיינו דמשני תלמודא מלאה הבאה

⁵ המנ"ח העיר כן ותקף בדברי הרמב"ם שכתו כאו כדוגמא נוספת לעד שאינו חזור לכשרותו עכ"פ שישים.

⁶ עyi לח"מ עדות יד: "ויאית לוח בריבית אמאי תפסל הוא אינו לוקח כלום אזרבה נוthon, וייל בדכתוב הרא"ש שגם הלוח מחמת חימוד ממון שהוא צריך למשות עשו כו".

בריבית כלוחה שהלוות הריבית נעשת ע"י המלה והלווה וא"א לה זולתה ומש"ה בחדא מחייבת להו תנא דמתניתין.

הגדרה זו בודאי אינה מתאימה לשיטת הריב"פ ורש"י. ומחייבת גישה שונה כנ"ל בדעת הרמב"ם.

למעשה, חילוק בין שיטת אבי ורבה בהגדרת רשות דחמס' נזכר כבר בתשובה המהר"ק הנ"ל, ע"ש. והאריך באפשרות זו בחידוש ר' שמואל טנհדרין סי' יב. ר' שמואל מצינו לדברי רש"י ר"ה כב, א (שמסביר שהפסולים לעדות שנמננו במשנה הם פסולין עדות מדרבנן בלבד):

ומלי בربית - לא גולן דאוריתא הוא למפסקיה משום אל תשת עד חמץ (שמות כג) זהה מנפשיה יהבי ליה.

ועי' ריטב"א שהתקשה בדברי רש"י, וכותב דברים אלו הם ייתכו לפ' רבא אך להלכה אף רשות שאינו רשות דחמס פטול לעדות. וצ"ע שכן רבה בודאי מודה שמלוחה בربית פסול לעדות כמפורט בסנהדרין כא.

(יעוד – דברי רש"י סוטרים למש"כ בסנהדרין כה, א וכז, א שהנכשל בربית הריווח רשות דחמס). ר' שמואל יישב הסתירה בדברי רש"י. מש"כ בסנהדרין היה בדעת רבא. העבר עבירה מחמת חימוד ממון הריווח רשות דחמס, אך בר"ה פרש אליבא דהילכתא – כאביי ורש"י ס"ל כהסבר הנ"ל ברמב"ם שלABI רשות דחמס הוא רק בעבור עבירה שיטוזה נטילת ממון (כגولן) ולא העובר מחמת חימוד ממון (אמנם ביחס למלה בربית הרמב"ם ורש"י חולקים).

תמייח המשמעותית لكו זה נמצא בפירוש המשניות שלרמב"ם וז"ל במשמעות סנהדרין פ"ג מ"ג (מהדורות הרב קאפה):

...שני עיקרים שהם כוללים רובם, ואולי שאין יוצא מן הכללים האלו אלא אחדים, והם: שכל העולה עבירה שהוא חייב עליה מלכות הרי זה פטול לעדות ואף על פי שלא היה באותה העבירה דין ממון כלל, כגון האוכל בשולב או אוכל נבילה וכו' וכיוצא בהם, לפי ספר האמת קרא לכל מהויב מלכות רשות והוא אמרו והיה אם בן הכות הרשות והזהיר מלקלב עדות רשות, והוא אמרו אל תשת ידק עס רשות להיות עד, ובא בקבלה בפירושו אל תשת רשות עד, ואם ספג מלכות חרור להיות כשר לעדות כמו אמרנו ונקלה אחיך וכיון שנלקחה הרוי הוא אחיך. וזה העיקר האחד. והעיקר השני שכל הולך ממון שלא בצדק

אף על פי שאינו חייב מליקות הרי זה פסול לעדות, כגון הגנב והגזל
ומולוה בריבית, ומצד לקיחת ממון שלא בעדק עשו מפריחי יונים
וחהמשני והגבאי והמוסcin והרוועים ואוכלי צדקה של גוים פסול
עדות... אלא שאל פסולי עדות מדרבן וכו' אבל עד זום הרוי הוא
פסול לעדות לפי שפunning שהוא מהוויב מליקות ופעמים שהוא
מהוויב ממון כמו שנטבאר בשלישי דכתובות, ואני אנו צרכיכים לומר
במהויב מיתותיהם פסולין וכו'. תשובה אלו הסוג השני וחזרות
להיות כשרים לעדות היא שיחזרו ממון שהקתו שלא בעדק וכו'.

הגדרת הרמב"ם לקבוצה השנייה – 'מצד לקיחת הממו' בודאי אינה כדעת
הרוי".⁷

גם התייחסותו לעד זום מוכיחה בכך. הרמב"ם כותב שיש עד זום שלוקה
(ויכל בקבוצה הראשונה) ויש עד זום שמשלם ממון (והריהו כולל בקבוצה
השנייה), ועל טעה לומר שהתייחסותו לעד זום היא כלל דוגמא חריגה,
לאחר שפרט את שתי הקבוצות העיקריות שכן, לאחר הסוג הראשון כתוב
הרמב"ם את דרכי ההतכוורות ואילו לאחר הסוג השני לא כתוב בו (מיד) אלא
רק לאחר שהסביר את פיסולו של עד זום.

כעת יש לעיין בשתי נקודות: מה מקורו של הרמב"ם? כיצד להסביר הסוגיא
בסנהדרין כז,א, ממנה הוכחה המניח שעד זום אינו רשע דחמס. ונראה
שהדא מתרצת בחברתנה וכדילן:

הגמ' שם שואלת: לימא כתנאי (מחולקת אבי ורבא): עד זום פסול לכל
התורה דברי ר"מ ר' יוסי אומר בד"א שהזום בדייני נפשות אבל הזום בדייני
ממונות כשר לדיני נפשות נימא אבי כר"מ ורבא כר"י אבי כר"מ דאמר
אמרין מוקלא לחומרא ורבא דאמר כר"י וכו'.

וכ"ע אם עד זום הוא רשע דחמס מה בין אבי לרבה? וכ"ל שלרבא רק
רשע דחמס פסול לעדות, יסוד הפסול הוא מחשש שקר ואילו לאבי שכל רשע
פסול הרי זה מגוזaic. לפיכך מובן שאבי כר"מ מואילו ורבא ס"ל כר"י יוסי
שהיטוז הוא חש שקר וייל שחושד לדבר הקל אינו חשוב לחמור, ואם
תשאל האם כל רשע דחמס – כגון גנב וגזלן, אינם פסולים לנפשות לרבה –

זו לא שמענו, ייתכן ובסלב זה של הסוגיא שרבעה כר' יוסי, אכן נctrיך לפרש כך⁷.

על פי עקרונות אלו תתרפרש הלכה נוספת. בשוויי' נפסק כי טובח שיצתה נבילה או טריפה נתחת ידו פסול לעדות. הב"י ונושאי הכלים התלבטו באיזה אופן מודבר. הסמ"יע כתוב שאם שוחת אחרים עבר אמנס על לאו דאוריתא (לפניהם עור) אך אין לוquin עלייו (לאו שבכללות – כס"מ) ואני כאן חימוד ממון, ולכן פרש שוחחת שלו ומוכר לאחרים ויש כאן עבירה ממשום חימוד ממון.

עפיי' דברינו לעיל הרמב"ס אינו מקבל הגדלה כזו לרשות דחמס' וכן כך לשונו בסוף פרק יב מעודות:
וכו טובח שהיה בזוק לעצמו ומוכר ויצאת טרפה מתחת ידו שהרי הוא בכלל אוכלי טרפה שהן פסולין לעדות, הרי זה פסול לעדות עד שיראה מעשיונו שניכם על רעתו, וילבש שחורים וכו'.

הרמב"ס אינו מרמז כלל להסביר הסמ"יע שהטבח מוגדר כרשות דחמס'.

הכט"מ התקשה בהסביר נימוק הרמב"ס לפסלותו של הטבח ור"ל שהמכשיל אחרים בטריפות חדש לא יכול בעצמו (עי' בספר המפתח מהדורות פרנקל שרבבים הקשו על דבריו). על פי דברי המהרי"ק ATI שפיר. כטט⁸ שלוה פסול בגל סיווע למולה בעברה של חמס כך המכשיל אחרים בטריפה פסול בהיותו שותף לעבירה שיש בה מלכות⁹.

ניסיים בדברי תלמיד הכת"ס, רביעי עמרם בלום, בעל שו"ת בית שערים סי' רבב:

⁷ וראה לקמן הערכה 10.

⁸ בשוויי' מהרש"ג חי"א סי' ריח הסביר דברי מהרי"ק כך: "דזוקא גבי ילא תשיק' כתוב מהרי"ק זה להלה להמלוח כיון דלא משכחת בשום אופן שייבור המלה על לקיחת הריבית אם לא שייבור הלהה על לא תשיך لكن החמירה התורה על הלהה כמו על המולה, אבל המכשיל את חברו באכילת טריפות או בשאר איסור כיון דמשכחת שייבור חברו על איסור זה מבלי שיכסילו והוא כגון שייכאל או יעשה בעצמו האיסור לא החמירה התורה על המכשיל כמו על הנכשל, וזה שכتب מהרי"ק בשלונו על ד' הלהה נשית ויא"א בלאדי' וכי"ו. ולפניהם חוכיה שקיים תלות בין איסור המלה לבין האיסור לא ישבת האיסור בלהה היא האיסור של המלה וגפ"ם שאם המלה יתקן האיסור לא יהיה לא אף על כך. החשואה בגוף המאמר אינה לפי דבריו.

⁹ ראה חוברת אור המזרח קמ"ב-קמ"ג ניסן תשנא עמי 226 במס' הגירד"ס באופן דומה, אך מכח הלאו של לפני עור.

...הן אמת הדברים השוו"ע רס"י לד בחו"מ משמע דאפיקו בעובר אישור דאוריתא שאין בו מלכות, אפיקו מחתמת חימוד ממון איינו פסל אלא מזרבנן, אבל אין ראה מזה דתתם למאי דקי"ל כאבי בסנהדרין זו דפסול משום ذكري רשות ולא משום חדשין ליה למשקר¹⁰... וא"כ באין בו מלכות דלא מקרי רשות אין פסול מה"ת אבל שם בדף זה הוא רבא דס"ל רשות דחמס בעין ומשום חדשין ליה למשקר ודאי פסול מהותורה אם עבר אישור תורה משום חימוד ממון וכו'.

בדבורי תשובה מפורשת לשאלת שבראש דברינו. לדעת בעל היבית שעירמי אין לאבי מעמד של רשות דחמס כפי שיש לרבא, אלא פסול רשות בלבד (ובשני אופנים יש שם רשות – לאו שלוקין עליו או רשות בעברה של חמס).

¹⁰ האריכו אחרונים לדון בגדיר פסול רשות לעדות – חשש שرك או גזה"כ, ועיי פס"ד של הרה"ר (יאוסוף פסקי דין עמי קלב) שהידשו שהוואיל וייסוד הפסול הוא מחשש שקר, עד (רשע) שניכר לדיןים שדבר אמרתו ניתן לקבל עדותו (עיי' מאמרו של מו"ר הגורחן איזירר שליט"א בקובץ זה, ולנ"ל יש לומר שגם גישת רבא אך לאבי (וכך נפסק להלכה) כל הפסול הוא גזה"כ – מי שיש לו שם רשות פסול לעדות וראיה לפחות העהה 7.